

Discretio volent, imagines manent¹

A házi használatra készült képfelvételek online közzétételének néhány hálózatszintű problémájáról

Írta: Bokor Tamás

Absztrakt

„Network effect” – sokat sejtető, keveset mondó kifejezés számos kortárs társadalmi kommunikációs jelenség leírására.

A hálózati hatás nemcsak a digitális technológiákban van jelen, de kétségkívül ott válik közvetlenül (bár továbbra sem kézzelfoghatóan) vizsgálhatóvá és mérhetővé.

Online identitás – az én-reprezentációs formák egyike, amelyre a felhasználó (legalábbis saját hite szerint) közvetlen ráhatással bír. Tudjuk, érezzük: mégsem egészen, hiszen a töredékes információmegjelenítés torzítja a szándékolt identitásképet.

Ami fent van, fenn is marad – ha egyszer online megnyilvánulok, nehezen tagadhatom le. A kommentuszárók előbb-utóbb a „print screen” áldozatai lesznek, a képfétis társadalmi játékát játékosok könnyen válhatnak userből lúzerre. Virtuális tudásváltozásunk minden körülmények között realizálódik.

A tanulmány egy esetismertetés keretében arra keres választ, milyen tényezők játszanak szerepet az online identitás formál(ód)ásában, mivel lehet elejét venni a hálózati hatás nemkívánatos következményeinek, s hol kell jelentkeznie a felelősség kérdésének, amikor belegabalyodunk az újmédia-hálóba.

0. Iránytű a tanulmány témájához

Jelen értekezés két forrásból táplálkozik. Az egyik egy komoly botránykarriert befutott honlap szerzői jogi és társadalmi kommunikációs problémáiról szóló esettanulmány, amelynek tárgya amerikai szerveren, de magyar nyelven, magyarok által üzemeltetett „bosszúblogként” személyes használatra készült képfelvételeket tett közzé. A másik a humán online társadalmi kommunikáció rendszer-, illetve hálózatszemléletű koncepciója, amelynek keretében az esettanulmány tanulságai elhelyezhetők az identitás – felügyelet – (ön)kontroll és nyilvánosság koordinátarendszerében. A dolgozat legfőbb tanulsága az, hogy a humán online társadalmi kommunikációban a *surveillance* hagyományos extern mechanizmusait a személyes adatok védelme terén ideális esetben fel kell váltania a társadalmi és egyéni önszabályozás intern mechanizmusainak, legyen szó akár szerzői jogról, akár a jó hírnévhez való jogról, akár személyhez fűződő privát információkról – hiszen a diszkréció e kommunikációs szintéren összehasonlíthatatlanul illékonyabb jószág, mint a feltöltött képek és videók.

1. Írás, kép, hírnév: egy mondat, két metamorfózis

„Verba volent, scripta manent”, azaz „a szó elszáll, az írás megmarad” – szól a közmondássá vált latin szentencia. A humán online társadalmi kommunikáció (az internetkapcsolatra képes eszközökön elérhető, a web2-nek is nevezett közösségi médiumok szinterein történő kommunikációs megnyilvánulások) rendszerében e közhely átalakul, mégpedig így: „Az írás elszáll, a kép megmarad”.

¹ Jelen írás első változata a Magyar Kommunikációtudományi Társaság „Surveillance: az embercsoportok fölött gyakorolt kontroll konzervatív és digitális technológiái” című, 2012. január 20-21-i konferenciáján hangzott el a Budapesti Corvinus Egyetemen. Továbbgondolt, kibővített és frissített változata a marosvásárhelyi V. Új Média Konferencián (Új média-valóság: hálók, kapcsolatok, 2012. március 2-3., Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem) látott napvilágot.

Az online kommunikáció vizuális dominanciája és az online szintéren mutatkozó vizuális kommunikátumok memorizálási elsőbbsége rég nem számít újdonságnak. Ez történetileg elsőként a személyközi kommunikációban érvényesült. Albert Mehrabian pszichológus kimutatta, hogy a kommunikátorról alkotott benyomások 55%-a a testbeszéd, 38%-a a vokális jelzések, és mindössze 7%-a a kimondott szavak alapján alakul ki a befogadóban (Mehrabian 1971). Több mint felerészben tehát vizuális ingerek alapján alkotunk képet a kommunikációs partnerről, s ugyanúgy igaz ez a kommunikáció tárgyaként szereplő személyekre is. Az emberi kommunikáció történetének jelentős állomása volt ama „vizuografikus újítás”, amelynek nyomán a szóbeliséget először kiegészítette, majd bizonyos szintereken uralma alá hajtotta az írásbeliség, az intézményesített írásbeli kultúra. Donald (2001) az írásbeliségre való fogékonyságot összekapcsolja az emberi agykéreg, a cortex neuronstruktúrájának sajátosságaival. A kognitív tudományokon kívül azonban a bioföldrajz és az etnográfia is ismeri a vizuografikus újítás hatásait, csakhogy ezek a diszciplínák az egyéni szinten tapasztalható következmények helyett a társadalmi kommunikáció megváltozására koncentrálnak. Például Diamond (2011) szerint az írás megjelenése biztosította a képességet egyes társadalmak (csoportok, törzsek, fejedelemségek és államok) számára a hierarchikus uralmi struktúrák létrehozásához és megszilárdításához. Az egyéni és a társadalmi szintet összekapcsolva látható, hogy az írás és a képek dominanciája olyannyira meghatározóvá vált, hogy a vizuális kommunikáció és a nyelvészet határmezsgyéjén egyenesen „képekkel végzett beszédaktusokról” szoktak beszélni. (Horányi 2003) Jóllehet egyes technodeterminista szerzők a vizualitás gyarmatosító erőszakosságáról beszélnek és a másodlagos szóbeliség eljövételét vizionálják (ennek legékezebb példája talán Marshall McLuhan 1964-es kötete), e vízió önmagában is egy költői képen, vagyis metaforán alapul, jelezvén a képekbe való beáramlást. A „képfétes”, amelynek eredete az írásbeliség előtti időkig nyúlik vissza, olyan beszédes közhelyeket eredményez, mint például hogy „egy kép többet mond ezer szónál”. A vizuografikus újítás gondolkodásmód-béli sajátosságában találhatunk magyarázatot arra, miért hiszünk okvetlenül erősebben egy képnek, mint a leírt szövegnek – dacára annak, hogy a digitális technológiák segítségével az előbbiek is probléma nélkül manipulálhatóvá váltak.

Ugyancsak sűrűn kutatott, illetve sokszorosán bizonyított tény, hogy az internethálózatba küldött, illetve online rendszerekben létrehozott dokumentumok másolatai (ha ebben a kontextusban egyáltalán értelmezhető a „másolat” kifejezés) tartósan megmaradnak, mert a hálózatból való teljes eltávolításuk gyakorlatilag lehetetlen. E hydra-effektusként² is aposztrofálható jelenség lényege, hogy az online rendszerekből offline gépekre letöltött dokumentumok tetszőleges mennyiségben sokszorosíthatók és offline tárolhatók, vagy éppen „visszatölthetők” online rendszerekbe. Ropolyi (2006) nyomán rendszer helyett azért érdemes az internetet jellemezve hálózatról beszélni a hydra-effektus kapcsán, mert ebben az információ dinamikus disztribúciója zajlik, az útvonal, amelyet az információ bejár, kiszámíthatatlan, míg a rendszer statikus modellje szerint megjósolható az információ viselkedése. A rendszerleírás mindössze annyit állít, hogy a részek egymással összefüggnek, s a rendszer egésze több vagy éppenséggel kevesebb kapacitással rendelkezik, mint a részek összessége. (Bertalanffyánál pl. a többlet, Luhmannnál azonban a redukció hangsúlyos. A két szempont közötti különbségek magyarázatához ld. Karácsony 2009 tanulmányának lábjegyzeteit.) A hálózati modellek ezzel szemben a hálózatot alkotó tagok dinamikus együttműködését és a részek együttműködéséből eredő többletfelkészültségeket, többletpotenciálokat hangsúlyozzák, kiemelve, hogy a hálózat struktúrája alapjaiban határozza meg annak robosztusságát, valamint információátvivő képességét (legékezebb példáját szolgáltatja Barabási 2010).

² Utalva az ókori görög mitológia tengeri szörnyére, a hydrára, amelynek levágott feje helyén azonnal több másik fej nőtt ki.

Egyértelműen új jelenséggel állunk szemben azonban akkor, ha az elhittelenedő írásokról és a fetisztikusan tisztelt képekről szóló megállapítás posztmodern metamorfózisát vesszük figyelembe, amely így hangzik: „A diszkréció elszáll, a kép megmarad”. Konkrétabban: a személyről szóló, a személyt ábrázoló felvételek (álló- és/vagy mozgóképek) az online társadalmi kommunikációban saját rejtélyes, ellenőrizhetetlen, hálózatos útjukat járják be, megtörve a diszkréció bármiféle érvényesülésének esélyét. E felvételek saját indíttatású vagy mások általi felhasználásának következményein jól lemérhető a privát- és a nyilvános szféra online színtereken tapasztalható összemosódásának hatásmechanizmusa és átláthatatlanul összetett következményrendszere.

2. A privát felvételek megőrződése: nemkívánatos hálózati hatás

Az internet meghatározása tekintetében e tanulmány háttereként DiMaggio és szerzőtársai példáját követjük: internet alatt hálózatok olyan elektronikus hálózatát értjük, amely embereket és információkat kapcsol össze számítógépek és más digitális eszközök segítségével, lehetővé téve a személyközi kommunikációt (*person to person communication*, természetesen mediatisztált személyközi kommunikációt értve ezalatt) és információcserét. Ez a meghatározás lehetővé teszi az „internet” szó kettős referenciáját: egyfelől technikai infrastruktúraként (nyilvános TCP/IP hálózatként vagy más szélessávú hálózatként, mint pl. az AOL és más alapvető protokollok), másfelől az infrastruktúra lehetőségeiből eredő használati módok összességéeként (World Wide Web, elektronikus levelezés, többszereplős online interaktív terek) határolódik körül az internet. (DiMaggio et alii 2001, 307-308.) Evidens, hogy a társadalomtudományi internetperspektívák alkalmazása esetén az utóbbi meghatározás bizonyul relevánsnak, ám az előbbi sem kerülhető meg. Az internet, mint „metamédium” és a hozzá kapcsolódó szinonimák, valamint a jelentésmező egyéb, részterületekre és tevékenységekre vonatkozó elemei ugyanis nem könnyítik meg a szisztematikus társadalomtudományi megközelítést.

A vizsgálandó tárgykör pontos megnevezéséhez a fogalmi háló zavarai miatt szükségesnek láttunk két technikai műszót bevezetni: a humán online kommunikáció, valamint a humán online társadalmi kommunikáció fogalmait. (A továbbiakban HOK-ként, illetve HOTK-ként hivatkozunk rájuk.) Jelentésük között az alábbi distinkciót kell megtenni.³

(1) Humán online kommunikáció: tágan értelmezve lefed valamennyi olyan, interneten zajló kommunikációs tevékenységet, amelyben a küldő- vagy a fogadóoldalon emberi résztvevő van (a kommunikáció tranzaktív perspektívájából tekintve), illetve amelyben online kommunikációs szintéren humán ágensek vesznek részt (a PTC perspektívájából tekintve). Ez a meghatározás magában foglal minden interneten, emberek által végzett kommunikációs tevékenységet, de – definíció szerint – a gép-gép közötti kommunikációt kizárja a vizsgálati keretből.

³ Ez a fogalomalkotás a tanulmány szerzőjének doktori értekezéséből táplálkozik. [Bővebben ld. Bokor (2011)] A humán online társadalmi kommunikáció megnevezésében látszólag redundancia lelhető fel, amennyiben a 'humán' és a 'társadalmi' ugyanarra az emberi működésre referál. Mégis szükségesnek ítéltük a finomítást. Az internetes platformokon zajló kommunikációk egyik fajtája automatikusan, gépi programok által vezérelten történik (pl. az előre beprogramozott blogtartalom-frissítések, amelyek során új poszt jelenik meg a blogon). Ez eredményezhet társadalmi kommunikációt, de elsődlegesen és közvetlenül nem humán működés váltja ki, ezért az ilyen határesetektől el akartunk tekinteni a definíció megalkotása során.

(2) Humán online társadalmi kommunikáció: szűken értelmezve a web2-nek is nevezett, internetkapcsolaton (asztali számítógépen [PC], mobil adatforgalmi eszközökön és más, internetkapcsolatra képes eszközökön, pl. PDA-n, laptopon, note- és netbookon, tablet PC-n, stb.) elérhető ún. közösségi médiumok színterein zajló kommunikációt jelenti.

Nem fedí ugyanakkor:

- a) a gépek egymás közötti kommunikációját (ahogy fent a humán online kommunikáció sem);
- b) a privát e-mailezést, mert ez technikailag zárt, azaz a résztvevők köre korlátozható, ilyenformán problémás, de legalábbis kérdéses lenne az ilyen kommunikáció kimeneteleit a társadalmi kommunikációra vonatkoztatni (szemben a levelezőlistákkal, amelyek társadalmilag releváns kommunikációkat tartalmazhatnak, s ilyenformán részei a HOTEK-nak), valamint
- c) a gép és ember közötti (s ilyenformán kétszereplősként meghatározott) kommunikációs aktusokat.

A humán online kommunikáció nyilvánosan hozzáférhető aktusai alkotják a humán online társadalmi kommunikációt.

Történeti szempontból tekintve a HOTEK és a HOTEK két módon értelmezhető, mégpedig attól függően, hogy a kifejezésben szereplő „online” szót miként gondoljuk el. (1) Amennyiben online-nak a szó tág értelmében a (bármilyen) gépi közvetítéssel zajló kommunikációt értjük, a HOTEK és a HOTEK eredetének meghatározása problémás, mert kérdésessé válik, mit tekintünk a történetileg legkorábban feltalált (illetve kifejlesztett), (kvázi-) valós idejű kommunikációt lehetővé tevő kommunikációs gépnek. Ez esetben az online nem technikai „műszóként”, hanem a kommunikáció olyan jelzőjeként értendő, amely a kommunikációs aktivitás (kvázi-) valós idejű, mediatizált jellegére utal, ennyiben jelentősen eltérve a szokásos konnotációktól. (2) Amennyiben az online kifejezést szűkebb értelemben, technikai „műszóként” használjuk (ahogyan a köznyelv teszi, kizárólag az internetre, azaz egymással összekapcsolt számítógépek rendszerére, illetve hálózatára vonatkoztatva), úgy a HOTEK keletkezése egybeesik a world wide web kezdetleges formáinak kialakulásával, s kezdete így a web1-es korszak kezdetéhez kapcsolódik. A HOTEK eredetének meghatározása azonban még ilyen értelmezés mellett is problémás marad, hiszen kérdéses, hogy (a) mennyire markáns az átmenet a web1-es és a web2-es kommunikációs korszak között, illetve (b) a web1-es korszakban zajló kommunikációs aktivitások rendelkeznek-e társadalmi kommunikációs vetülettel.

A fenti elhatárolásból kitűnik, hogy a vizsgált kommunikációs aktivitások humán ágensek között, de szükségszerűen gépi közvetítéssel mennek végbe. E gépi közvetítés hozza létre a humán online kommunikációt és a humán online társadalmi kommunikáció színtereit egyaránt. Természete szerint az e színtereken megjelenő nyilvánosság ugyanazokkal a karakterisztikus jegyekkel rendelkezik, mint az offline színterek nyilvánossága(i). A HOTEK mediatizált kommunikáció, ennél fogva médiumhoz kötött, médium(ok) közvetítésével és közreműködésével lép működésbe.

Ami a privát használatra készült felvételek online közzétételét illeti, disztribúciós mechanizmusuk a hálózati hatáson (network effect) alapul. E kifejezést eredetileg a közgazdaságtan alkalmazta azon jelenség leírására, amikor a felhasználó birtokában lévő termék vagy szolgáltatás értéke annál nagyobb, minél több másik felhasználó rendelkezik hasonló termékkel vagy szolgáltatással (Blind 2004). A klasszikus közgazdaságtanban a

kereslet és a kínálat egyensúlya határozza meg a termék vagy a szolgáltatás árát: minél kevesebben rendelkeznek a jószággal, annál nagyobb értéket képvisel a piacon. Ezt a sémát fordította meg a hálózati hatás jelensége. Klasszikus példát találni rá a telefaxkészülékek esetében: minél több felhasználó rendelkezik faxszal, annál inkább megnő az értéke, mert a faxhálózaton keresztül annál több másik felhasználót lehet elérni. Ha csak egyvalakinek lenne ilyen gépe, az mit sem érne: ha milliókat érhetek utol vele, akkor már óriási segítséget jelent. Ugyanez érvényes természetesen bármely, bizonyos technikai protokollok szerint működő (pl. bizonyos fajta adathordozókat kezelni képes) technikai eszközre, és a hálózatba kapcsolható eszközökre is, nem beszélve pl. egy banktársaság bankfiókjainak számáról (minél közelebb nyílik meg a bankfiók, annál kisebb erőfeszítésbe telik kapcsolatba lépni velük, így annál valószínűbb, hogy az ügyfelük lesznek).

A hálózati hatás másik értelmezése köznyelvi alapokon áll, és a pletyka terjedésének leírásával szemléltethető a legkönnyebben: amiről egynél többen tudnak, az már nem titok, és minél többen tudnak róla, annál nagyobb az esélye, hogy a kommunikációs hálózatba kapcsolt ágensek között továbbterjed az információ. Ez a hálózatelméleti megfontolás még akkor is helytálló, ha a gyakorlat egyes *niche*-kben olykor esetleg mást mutat. Könnyű belátni, hogy a privát használatra készült felvételek online közzététel nyomán ellenőrizhetetlenül sokszorozódhatnak, s e folyamat öngerjesztő abban az értelemben, hogy minél több „példányban” őrződik meg az álló- vagy mozgókép, elvben annál nagyobb intenzitással tud tovább másolódni, következésképpen annál nehezebb felkutatni és megsemmisíteni/megsemmisíttetni a másolatokat. (Exponenciális függvény szerint modellezve: ha egy helyről minden esetben csupán két másik helyre küldenek tovább egy képet, akkor három továbbküldési lépcső múlva 2^3 , hat lépcső múlva 2^6 , tíz lépcső múlva pedig már 2^{10} , azaz 1024 helyen lesz megtalálható, és így tovább.) Természetesen nem okvetlenül történik éppen így, de a társadalmi kommunikáció egyik alapvető cementje az „ajándékcseré” (Malinowski 1945): felvételért cserébe felvétel jár, s a folytonos közlési és kapcsolattartási kényszer a fájlmegosztás szokását élteti. A humán online társadalmi kommunikáció komplexitásában tehát jó rendező elvre lelhetünk, ha a közösség-, illetve társaságalkotási szándéokra tekintünk.

E ponton, a fájlgazdálkodási mechanizmus elméleti sajátosságainak ismertetése után kell hozzákezdeni a megvalósulás kutatásához.

3. Sok férfi, egy eset: egy bosszúblog élete

A fentiekben körülhatárolt probléma egyik alkalmas vizsgálati terepe az Excsajok blog, amelyet írásunkhoz esettanulmányozásra választottunk. Az indok kézenfekvő: erről a – mindenkori lehetőségektől és kényszerektől függően különböző domainneveken elérhető (ld. lent) – honlapról a magyar internetes közéleten túlmenően a mainstream média is beszámolt, a körülötte zajló jogi, rendvédelmi és társadalmi csatározások látványos, „önjáró” megjelenést, *media hype*-ot biztosítottak neki, s a honlapon és más, vele foglalkozó fórumokon született kommentekből kitűnt, hogy működése csúcán népes olvasótábora volt. (Ki a botrány miatt nézte meg, ki állandó látogatónak számított.) Vizsgálati időszakunk a honlap elindításától (2010. május) annak passzív vá válásáig (2011. július) terjed. E dolgozatnak nem célja az Excsajok blog teljes történetének szisztematikus feldolgozása, csupán a hálózati hatás és a privátszféra sérelmének sajátos társadalmi kommunikációs aspektusait részletezzük.

Máig nem pontosan ismert, hogy név szerint kik indították az Excsajok blogot. A névtelenségbe burkolózó „alkotók” meg nem erősített hírek szerint alsóbb évfolyamos

műegyetemista fiatalemberek,⁴ akiknek célja az volt, hogy fórumot biztosítsanak olyan fiúknak, férfiaknak, akik sérelmesnek érzik, hogy barátnőjük faképnél hagyta őket. A mechanizmus egyszerű: ha a lány hűtlen volt vagy nem adott kellő okot a szakításra, a férfi bosszúból közzéteheti az oldalon a hölgyről készült, eredetileg nem a nagyközönségnek szánt fényképeket, videofelvételeket. A szlogen („Megcsalt? Elhagyott? Vagy csak meguntad?”) ugyanakkor ennél szélesebb elsődleges célközönséget jelöl meg, beleértve azokat is, akik szakítani szeretnének, s ürügyet akarnak kreálni ehhez a felvételek (és persze esetleges koholt vádak) közzétételével. A névtelenségbe burkolózó szerkesztők a honlapot amerikai szerverről működtetik és a képeket a szerkesztők és látogatók anonim módon tölthetik fel egy olyan oldalról (kepgep.hu), ahol semmi nyoma nem marad annak, hogy valaha ott jártak, így a feltöltésekért senkit nem lehet felelősségre vonni.

Az indulás első néhány hónapjában, az oldal első szakaszában alacsony látogatottság mellett lassan gyűltek az anyagok. A *media hype* akkor kezdődött, amikor 2010 őszenek elején a mainstream kereskedelmi tévéműsorok foglalkozni kezdtek az oldallal. Szeptember 20-án reggel, a ClassFM kereskedelmi rádió reggeli műsora, a Morning Show műsorvezetői kezdtek el boncolgatni a honlap üzemeltetőinek kilétét. Az egyik műsorvezető, Sebestyén Balázs felháborodva kommentálta az oldalon található képeket és bejegyzéseket, amelyek a visszajelzések alapján a hallgatók körében is megbotránkozást váltottak ki. Végül az oldal szerkesztői – tudomást szerezve arról, hogy éppen róluk folyik diskurzus egy százezrek által hallgatott rádióműsorban – felvették a kapcsolatot a műsorvezetőkkel, és élő adásban üzentek nekik, arra buzdítva őket, hogy „nyugodtan kimondhatják az oldal nevét, ha már ők beszédtemát biztosítanak a rádiócsatornának”. Egy héttel később, szeptember 27-én a Juventus Rádió reggeli adásában is megbotránkozott műsorvezetők és magukból kikelt hallgatók elemezték a számukra is megdöbbentő, új „mediabotrányt”.

Szeptember 29-én az oldal szerkesztői „akciót” hirdettek, amely a következőképpen szólt: *„Soha vissza nem térő lehetőséget nyújtunk az oldalra felkerült lányoknak, tessék figyelni, dobpergés... dobpergés... le tudtok kerülni az oldalról! Igen, ez most gondolom mindenkit hatalmas meglepetésként ért, pedig ez teljesen komoly, nem viccelünk. Nem arról van szó, hogy beszartunk volna, nem arról van szó, hogy bármit jóvá szeretnénk tenni, hanem egy mindenki számára előnyös, tisztességes lehetőséget kínálunk fel azok számára, akik tényleg le szeretnének kerülni az oldalról. A dolog marha egyszerű: Készíts egy videót, amin elmondod nekünk, hogy miként érintett az, hogy ide felkerültél a weboldalra, hogyan fogadta ezt a környezetet és mit üzensz/kívánsz annak, aki beküldte a képeidet nekünk, vagy bármit, amit akarsz, mondani a témával kapcsolatban.”*⁵ A már idézett Morning Show-ban néhány nappal később nyilatkozott egy „áldozat”, akitől megkérdezték, csinálna-e videót azért, hogy lekerüljön a képe. A megkérdezett lány annyit mondott: *„Nem fogom magam még jobban lejáratni azzal, hogy elküldök nekik egy videót, amiben könyörgök azért, hogy letöröljék a képeimet, utána meg mindenki a videón röhögne. Így ha nem csinálok semmit, majd csak elfelejtik...”* Az oldal májustól kezdve folyamatosan bővült újabb lányokkal, újabb képekkel. Időnként olvasható volt egy-egy „print screen”-elt panaszlevél vagy rendőrségi feljelentéssel kapcsolatos fenyegető levél, amire a szerkesztők saját oldalukon, nyilvánosság előtt reagáltak – természetesen nehezen minősíthető stílusban.

Az oldal nagy olvasottságú második szakasza november 6-ig tartott, amikor a fényképes tartalmakat törölte a feltöltés háttereként addig használt kepgep.hu. Az oldal felülete azonban

⁴ A szerző névtelenül nyilatkozó másodlagos forrásoktól kapott információi alapján.

⁵ Ehhez és a soron következő idézetekhez a szövegeket szó szerint vettem át, forrás: www.excsajok.hu (utoljára meglekintve: 2011. november 30.)

továbbra is elérhető maradt, így a szerkesztők folyamatosan újabb bejegyzéseket tettek közzé. E posztokban panaszkodni kezdtek, hogy az oldal működése bizonytalanná vált, mert a szerkesztők folyamatosan kilépnek, elkerülve a felelősségre vonást. A nyilvánosság kerüléséről adódó probléma az is, hogy forrásbevonás nélkül nem működhet a portál, de hirdetőknak nem adhatnak el reklámfelületet, mert akkor azonnal kiderülne, hogy kik ők valójában. A megmaradt szerkesztőcsapat nem nyugodott bele a vereségbe, november 8-án újabb meglepetést ígértek, majd rákövetkező nap egy újabb bejegyzésben a következőt írták: „*A görög mitológiában a hidra egy ősi, kígyóra emlékeztető víziszörnyeteg, számtalan fejjel, melynek, ha levágják az egyik fejét, kettő újat növeszt annak a helyére. Ezúton is gratulálunk mindazoknak, akiknek sikerült elérniük, hogy a képgép törölje az összes képünket, és egyúttal felhívást teszünk közzé.*” A felhívás lényege az, hogy duplikátumok révén sokasodjon az excsajok.hu oldal. A lapszerkesztők több különböző külföldi tárhelyre töltötték fel tömörített mappaként az oldal teljes tartalmát a képekkel és kommentekkel együtt, így az „adatbázis” bárki számára teljes egészében elérhető. A letöltött anyagot külföldön működő szervereken elhelyezve az elgondolás szerint tetszőleges számban rekonstruálható a honlap. Fokozva a feszültséget, arra biztatják az embereket, hogy továbbra is küldjék el a lányok képeit, bővítve ezzel az archívumot. „*Mostantól csak olyan csajt rakunk ki, akinek van legalább egy közösségi oldalon adatlapja, ahol látható a valódi neve, és hétköznapi képek róla*” – írják.

A Google a 2012. eleji állapot szerint nem talált duplikátumot, tehát a felhívás ilyen formában nem ért eredményt. Elvben azonban megvolt rá a lehetőség. Az oldal harmadik szakaszában már csak elszórtan küldtek be anyagokat, s ahogy a szerkesztők panaszaiából látható, ezek a felvételek is zömmel „hivatásos” hölgyekről készültek. Ilyen formán az excsajok.hu és excsajok.net domain alatt működő oldal kvázi-alvó portállá vált, majd betagozódott a puruttya.hu fődomain alá, ahol az adatvédelmi szempontból kifogásolt anyagoktól megszabadítva máig látható.

4. Az online közzétett privát felvételek jogi aspektusairól

Hálózati és kommunikációelméleti megfontolásokat követően az elemzés most átkerül a társadalmi kommunikációnak egy konkrétabb szintjére, megvizsgálva a házi használatra készült, de online elérhetővé tett álló- és mozgóképfelvételek jogi szabályozhatóságát.

Az online adatvédelem itt vázolt problémája jogi keretben a nagy nyilvánosság előtt elkövethető bűncselekmények terminusával írható le. A jogellenes tartalommal összefüggő bűncselekmények egyik típusa a jogellenes tartalom *előállítás*a, amelyre alkalmas példát szolgáltat a gyermekpornográfia: ez esetben elsődlegesen nem az interneten megvalósított hozzáférhetővé tétel (passzív magatartás), illetve a terjesztés (aktív magatartás) okozza a jogsértést, hanem magának a tartalomnak az előállítás. A másik típusban nem a tartalom, hanem annak *nyilvánosságra hozatala* valósítja meg a jogsértést. „Míg a gyermekpornográfiánál a jogellenes tartalom az »erősebb« elem és ez már önmagában veszélyes a társadalomra, és a nyilvánosságra hozatal, terjesztés stb. csak fokozza a társadalomra veszélyességet, addig ezen utóbbi csoportba tartozó bűncselekményeknél a társadalomra veszélyességet és a büntetendőséget a nyilvánosságra kerülés mint – a jogellenes tartalomhoz viszonyítva – »erősebb« elem alapozza meg.” (Szentkúti 2003, 342.)

A „nyilvánosság” és „széles nyilvánosság” jogi szaknyelvben használt fogalma jóval egyszerűbben ragadható meg, mint a szociológiai nyilvánosságfogalmak. (Nizalowski 2001) Az internetjog a konkrét bűncselekmények vizsgálatát megelőzően szokta elemezni a nyilvánosság *hic et nunc* vélt vagy valós kiterjedését, és absztrakt kategóriaként tekint a

nyilvánosságra. Nem az számít tehát a nagy nyilvánosság előtt elkövetett bűncselekmény megítélésakor, hogy valójában milyen széles körű nyilvánosságot ért el egy-egy kommunikatív megnyilvánulás, hanem hogy *elvben* lehetőség volt-e a széles nyilvánosság elérésére. (E tekintetben lényegileg csupán egy megkülönböztetést tesz a jog: az IP-cím, amelyről a jogellenes tartalom elérhető volt, statikus vagy dinamikus-e. Azaz megjósolhatóan és állandó módon elérhető-e a tartalom, vagy csupán folyamatosan változó azonosítóról látható.) A chatszobákba és közösségi portálokra pozicionált kommunikátumok a kötelező regisztráció miatt nyilvánvalóan más létszámú nyilvánosságot érnek el, mint egy publikus honlapon elhelyezett becsületsértő megnyilvánulás, de a hálózati hatás miatt kvantitatív alapon gyakorlatilag lehetetlen különbséget tenni a kétféle szintér nyilvánossági hatása között, ezért jobb híján minden, humán online társadalmi kommunikációra alkalmas szintér esetében abszolút elérést kell vélelmezni. Rövidebben: ha bárkinek abszolút esélye van a jogellenes tartalom elérésére, a nagy nyilvánosság általi elérhetőség tényállását megvalósultnak kell tekinteni (Szentkúti 2003, 343.)

Az esettanulmány kapcsán felvetett probléma jogi vetülete közelebbről a véleményszabadság korlátairól szóló szabályozás felé mutat. Az Alkotmánybíróság a 30/1992. (V. 26.) AB határozatában kifejtette, hogy a többi alapjoghoz hasonlóan a véleménynyilvánítás szabadságának alkotmányos alapjoga is számos alkalmat ad a visszaélésre, ezért az alapjog korlátozása szükséges az alábbi esetekben:

- mások jogainak, jó hírnevének védelme,
- bizalmas közlések védelme,
- az állam, a nemzet biztonsága, területi integritása, a bíróságok tekintélyének, pártatlanságának fenntartása,
- a közbiztonság, a közrend védelme, valamint
- a közegészség és az erkölcsök védelme.

A fentiekben axiómaként fogadtuk el, hogy amiképpen a rágalmazás, úgy a becsületsértés esete is elképzelhető úgy, hogy az ezt megvalósító aktus a humán online társadalmi kommunikáció sajátos színterein játszódik le. Az ilyen kommunikációs formák technikai összetettsége miatt a büntethetőség kérdése is összetetté válik. Az emberi becsület és méltóság megsértéséért büntetőjogilag felelősségre kell vonni a tartalom szerzőjét (aki általában magánszemély és saját tartalmat szolgáltat), vagy ha ez nem lehetséges, akkor a résztvevő szervezőt (pl. moderátor), amennyiben szerkesztőként is eljár, mivel így sajátjaként felel a tartalomért. Gyakran lehet internetjogi kiskapuvál találkozni a külföldön üzemeltetett szerverek kapcsán: ilyen esetben a tartalomért külföldi szolgáltató felel, aki – megfelelő nemzetközi jogi megállapodások hiányában – többnyire nem vonható felelősségre a tartalomszolgáltatásért. Jogi szempontból különböző, de alakilag hasonló eset ez a kábelszolgáltatókéhoz, amelyek nem műsorszolgáltatók, hanem műsortovábbítók, ilyképpen nem felelnek az általuk továbbított műsorok tartalmáért.

Az oldalra felkerült képek személyes használatra készültek, így aki a képekkel visszaél, megszegi a másik féllel kötött íratlan megállapodását (ti. a magánjellegű használatra vonatkozó egyezséget.) Más részről, ha valaki kiadja a kezéből a saját fotóit, vállalnia kell a lehetséges következményt, miszerint azok a későbbiekben kézzől-kézre fognak vándorolni. Ahogy fentebb láttuk, a képek feltöltésével a személyes adatokhoz fűződő jog és a fényképhez / képmáshoz való jog egyaránt sérül. Jogi értelemben kétféle lépés képzelhető el: büntető feljelentést és polgárjogi kártérítési pert lehet indítani ismeretlen tettesek ellen. Az

ügyben ugyanakkor csökkenti a perelhető fél felelősségét, hogy a képek nem kényszerítés alapján készültek, hanem saját megfontolásból.

Tanulságos megvizsgálni a jogi eljárásra jogosult hatóságok közbeavatkozásának indokát. „Az *excsojok.hu* portál üzemeltetői ellen még szeptemberben tett feljelentést az adatvédelmi biztos, mivel a honlapon fotókat és személyes adatokat tettek közé az érintettek hozzájárulása nélkül. Meg lehetett találni neveket, emailcímeket, de még telefonszámokat és laccímekeket is. A hatóságok beavatkozásának köszönhetően a személyes adatokat a weboldalról törölték, azonban egy amerikai szerveren azok továbbra is elérhetők, bár a képek már nem. Jóri András így levélben kérte a szerver üzemeltetőit az adatok törlésére, mivel azok közzététele a magyar jogszabályok szerint bűncselekmény. Az adatvédelmi biztos elmondta, hogy nem elegendő az érintett tartalmak eltávolítása, a megoldást az elkövetők azonosítása és felelősségre vonása jelenti.”⁶ Az eljárás során elsődlegesen a személyes adatok védelme, nem pedig a – jogi kategóriákkal nehezebben leírható – jó hírnév sérelme vagy éppen a – jogi kategóriákkal igen nehezen leírható – bizalomsértés került a középpontba. Luhmann nyomán (Luhmann 2006) azt mondhatni: a jog kódja (jogos / jogtalan, illetve jogszerű / jogszerűtlen) más rendszerreferenciát hordoz, mint például a szerelem kódja (vonzódás / taszítás) vagy az erkölcs kódja (illő / illetlen), egyik rendszer a másikhoz ennél fogva nem tud strukturálisan kapcsolódni. Másképp: erkölcsi kérdésekben a jog szükségszerűen csak hiányos megoldásokat tud felkínálni, mert nyelvezete (kódrendszere) nem rendelkezik megfelelő skálázottsággal a problémater elemeinek az erkölcsi szféra szempontjából megfelelően pontos méréséhez és megnevezéséhez.

5. En garde! – Külső kontrolltól a belső kontrollig

23 éves átlagéletkorú fiatalok 70 fős csoportjában végzett 2010. októberi online felmérés szerint⁷ az említett oldal elsősorban emberi jogokat, illetve törvényt sértő (a válaszadók 33,7%-a ítélte így), kicsivel több mint egyötöd részük mondta elsősorban gusztustalannak, illetve felháborítónak (23,9%, illetve 21,7%). Ami talán ijesztő lehet, 8,7% nyilatkozott úgy, hogy a „vicces” az első jelző, ami eszükbe jut az oldal kapcsán. A hagyományos média terminusaival „befogadói oldalként” leírható csoport e véleményeszeletei jelzi a téma többféle markánsan különböző megközelítését. A „tartalomgeneráló” oldalon hasonlóan vegyes motivációkat találunk. Egy feltöltő a következőket írta kommentárként egy hölgy általa beküldött képanyagához: „Nem ártott nekem, még csak nem is volt a csajom, a haverom küldte át és gondoltam feltöltöm, szimplán bunkó vagyok!” A megtekintés motivációi között – önbevallásos alapon – elsődlegesen a kíváncsiság rajzolódik ki. A feltöltés motivációs struktúrája – nem önbevallásos, pusztán kutatói rekonstrukciós alapon – a bosszúállási szándékra, valamint a megcsalt férfitársakkal szembeni szolidaritásra épül.

Külön humánétológiai exkurzust igényelne annak megválaszolása, hogy a válaszként elindított *expasik.hu* (a kidobott pasik gyűjtőhelye, ahová nők tölthették fel megunt vagy elhagyott párjuk fotóit és adatait) miért szenvedett el látványos sikertelenséget. Sok egyéb faktor mellett a két nem közötti társadalmi kommunikációs különbségekben rejlik az egyik lehetséges magyarázat: sérelem esetén a sértő fél visszatámadása / megszegyenítése és a reakcióként érkező „falkaszolidaritás”, „kommenthuszárkodás”, illetve az erősen vizuális gondolkodásmód áll szemben a belsőleg feldolgozott problémákkal, a pozitív érzelmi

⁶ http://index.hu/tech/2010/11/12/torolni_kell_az_excsojok_adatait/

⁷ Készítette: Papp Zita, a BCE TK kommunikáció és médiatudomány szakának I. éves mesterszakos hallgatója.

szolidaritással, illetve az erősen verbális gondolkodásmóddal.⁸ E törésvonalat túlzott egyszerűsítés lenne a nemek közti különbségnek tulajdonítani (agresszív és vizuális férfi kontra empátikus és verbális nő), hiszen szocializációs tényezők is rejtőzhetnek a két különböző kommunikatív attitűd mögött, de az egyéni különbségektől elvonatkoztatva alapvetően erős szembenállás érezhető a két nem attitűdjeiben. (A részletes motivációk feltárása alaposabb szövegelemző kutatást igényelne, amely meghaladja egyetlen esettanulmány kereteit.) Ami azonban e keretben is figyelemre méltó: az olvasók és a beküldők web2-béli összemosódása miatt az előző bekezdésben vázolt kétféle motivációs struktúra megjelenik a befogadói és a szerkesztői oldalon egyaránt. Ennek következménye, hogy aki ma olvasó, holnap könnyen beküldővé válhat, s nem pusztán technikai lehetőségei, hanem motivációi folytán is. Így gyűrűzik tovább és tovább a hálózati hatás.

A fellelhetőség és a felelősség az online kommunikációs színtéren látszólag egymással ellentmondó viszonyban áll. Valójában azonban nem zárják ki egymást kölcsönösen: aki fellelhető, az – a mindenkori technikai lehetőségeknél fogva – képes lehet kontroll alatt tartani a róla szóló folyamatokat. „Furcsa hurok” képződik azonban akkor – lásd a fenti esettanulmányt –, amikor egy offline kommunikatív bekerül az online térbe, s ott a hálózati hatás miatt ellenőrizhetetlen folyamatokat él át. Az egyetlen logikus következtetés az lehet, hogy a felhasználó maga vonja ellenőrzése alá, mit mutat magából offline és online egyaránt: a user akkor képes megakadályozni, hogy lúzer váljon belőle, ha az extern surveillance-mechanizmusok helyett áttér az intern surveillance-mechanizmusok alkalmazására, s külsődleges ellenőrzés helyett felelősséget visel saját adataiért. Természetesen az adattudatosság jelszava nem kerülhető meg, ám ez csakis akkor képes hatékonyan működni, ha online identitását az offline identitásának tükrében értelmezi és *önmaga* tartja ellenőrzés alatt. Az újmédia hálójából szabadulni bajos cél, ha tehát szabadulni nem tudunk, legalább védekezni kell. Másképp fogalmazva: ha a web királya szeretnél lenni, tanulj meg uralkodni, s kezd – magadon!

Felhasznált irodalom

Barabási Albert-László (2010) *Behálózva*. Budapest, Helikon Kiadó.

Blind, Knut (2004) *The economics of standards: theory, evidence, policy*. Edward Elgar Publishing.

Bokor Tamás (2011) *Humán online társadalmi kommunikáció*. Internetes szociális rendszerek rekonstrukciója a nyilvánosság és a közösségképződés kontextusában. Doktori értekezés. Budapest – Pécs.

Diamond, Jared (2011) *Háborúk, járványok, technikák*, 2. kiad. Budapest, Typotex.

DiMaggio, Paul – Hargittai, Eszter – Neuman, W. Russel – Robinson, John P.: Social Implications of the Internet. In: *Annual Review of Sociology* 27 (2001) 307-336.

Donald, Merlin (2001) *Az emberi gondolkodás eredete*. Osiris Kiadó, Budapest.

⁸ E törésvonalat mutatja többek között Hofstede kulturális dimenziókról szóló kutatásának maszkulinitás-femininitás indexe is. (Hofstede 1983)

Hofstede, Geert (1983) „Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values”. *Administrative Science Quarterly* (Johnson Graduate School of Management, Cornell University) 28 (4): 625–629.

Horányi Özséb szerk. (2003) *A sokarcú kép*. Budapest, Typotex.

Karácsony András: Az ember mint a hallgatás tárgya a luhmanni elméletben. In: *Replika* 66. (2009) 93-101.

Luhmann, Niklas–Baecker, Dirk (2006) *Einführung in die Systemtheorie*. Auer-System-Verlag Carl. Magyarul: Luhmann, Niklas (2006) *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Malinowski, Bronislaw (1945): *The Dynamics of Culture Change*. New Haven, Yale University Press.

McLuhan, Marshall Herbert (1964) *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York, McGraw Hill.

Mehrabian, Albert (1971) *Silent Messages* (1st ed.) Belmont, CA: Wadsworth.

Nizalowski Attila: Az internet mint a nyilvánosság eszköze. In: *Napi Jogász* 2001. szeptember.

Ropolyi László (2006) *Az Internet természete*. Internetfilozófiai értekezés. Budapest, Typotex Kiadó.

Szentkúti Dániel: Az interneten továbbított jogellenes tartalomért való büntetőjogi felelősség egyes kérdései. In: Kiss Daisy szerk. (2003) *E-akták*. Tanulmányok az internetjog világából. Bibó István Szakkollégium, Internetjogi Kutatócsoport, Budapest, 325-348.